

Irina Malinová
Jaroslav Otčenášek
Věra Lendělová

Skejuš – Skejušané – Skejušan

Rusíni v Chomutově,
původ, historie
a současnost

Skejuš – Skejušané – Skejušan

Rusíni v Chomutově, historie a současnost

Irina Malinová

Jaroslav Otčenášek

Věra Lendělová

Recenzovali:

doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D.

Mgr. Juraj Jonáš

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Praha 2016

Překlad resumé Nathaniel Wesley (angličtina),

Věra Lendělová (ukrajinština), Jarmila Horáková (rumunština)

Redakce Dita Křišťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016

© Irina Malinová, Jaroslav Otčenášek, Věra Lendělová, 2016

Publikace byla připravena s podporou na dlouhodobý

koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

ISBN 978-80-246-3329-9

ISBN 978-80-246-3411-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvodem	7
I. Problematika etnicity a pojetí rusínského etnika	10
1. Teoretická východiska	10
2. Etnické vymezení Rusínů	19
3. Lingvistické uchopení rusínštiny	35
4. Postavení Rusínů v SR, ČR, na Ukrajině a v Evropě dnes	45
5. Zakarpatský Wallenberg Pavlo Cibere	54
II. Skejuš – rusínská migrace do Banátu na příkladu jedné obce	60
1. Rusínské migrace na jih rakouské monarchie	60
2. Náčrt dějin Skejuše	63
3. Život na Skejuši dříve a nyní	68
4. Charakteristika emigrace ze Skejuše do ČSR (Troskotovice a Chomutov)	75
5. Skejušané v ČR dnes	78
III. Skejušan – rusínský folklorní soubor z Chomutova	79
1. Rusínské a ukrajinské folklorní soubory v ČR	79
2. Historie souboru Skejušan	84
3. Činnost a repertoár Skejušanu	85
IV. Zamyšlení závěrem	151
V. Přílohy	157
Příloha 1. Scénky souboru Skejušan	157
Příloha 2. Slovník vybraných slov a slovních spojení	166
Příloha 3. Mapy	176
Seznam zkratk	180

Literatura a prameny	181
Seznam ilustrací	193
Summary	196
Jmenný rejstřík	199
Obrazová příloha	201

Úvodem

Migrace obyvatel v rámci státních útvarů, ale zejména přeshraniční pohyby často mění etnickou strukturu daného území. Nejinak tomu bylo i v případě rakouské, respektive rakousko-uherské, monarchie a ve státech, které vznikly po jejím rozpadu. Po porážce Turků u Vídně v roce 1683 a jejich ústupu vznikla potřeba osídlovat jižní prostor rakouské říše. A zde začíná příběh skupiny lidí, označované jako Skejušané, které je věnována tato publikace.

Jedná se o malou skupinu poválečných přesídlenců z Rumunska do českých zemí a část jejich potomků již zde narozených, jejichž předkové odjeli z Horních Uher (dnešního území Slovenska) na Dolní zem kolem poloviny 19. století. Po druhé světové válce na výzvu československé vlády přijely v rámci přesídlovací akce do českého pohraničí deseti tisíce Čechů a Slováků ze zahraničí (Bulharsko, Rumunsko, Ukrajina, Maďarsko, Jugoslávie, Rakousko atd.) a mezi nimi i sto devatenáct rodin z obce Skejuš (rumunsky Scăiuș) u města Lugoj v rumunském Banátu. Byť problematice přesídlování a procesu adaptace v novém prostředí byla věnována značná pozornost ze strany historiků, etnografů či etnologů, tato skupina je zde podrobněji prezentována poprvé.

Na jejím příkladu autoři poukazují na složitost etnické sebeidentifikace (Slováci, Rusíni, Ukrajinci) s výraznou přirozenou tendencí potomků Skejušanů k české národnosti v českém majoritním prostředí. Historický pohled na původ a migraci sledované skupiny přibližuje čtenáři jejich určitou specifičnost v českém prostředí. K ozřejmní etnické problematiky obecně je do práce vhodně začleněna i teoretická část.

Pro prohloubení charakteristiky sledované skupiny byl realizován také terénní výzkum ve výchozí lokalitě přesídlenců v Rumunsku v květnu 2015, na jehož základě, spolu s memoárovým vyprávěním nejstarších osob skupiny v České republice, se podařilo podat retrospektivu způso-

bu života a kultury tamního obyvatelstva. Skejušané, jak se sami označují, se přibližně jedno století formovali v balkánském jinoetnickém prostředí (v obci Skejuš a v jejím okolí žili Rumuni, Maďari, Slováci, Němci a jiní) a jako řečtí katolíci vedle římských katolíků, pravoslavných a jiných. Přesto si zachovali kromě některých prvků kultury, zejména folklorních projevů, také svůj jazyk.

Prvotním impulsem zájmu odborníků o tuto skupinu obyvatelstva, usídlených hlavně v Chomutově v severních Čechách (menší část žije v Troskotovicích na Moravě, v nynějším okrese Brno-venkov), byl právě jejich živý folklor. Z přirozené potřeby mnoha lidí zazpívat si písně, vnímané jako emočně blízké, melodicky hezké, vznikla už řada neprofesionálních souborů. A nejinak tomu bylo i v případě folklorního souboru Skejušan, který je poprvé v knižní podobě představen širší veřejnosti a kterému je věnována v této práci největší pozornost. V České republice vystupují na různých scénách nejen české folklorní soubory, ale i soubory jinoetnické. Právě takovým je soubor Skejušan, jehož členové ho označují jako rusínský, byť oficiálně při přesídlování deklarovali slovenskou národnost vzhledem k tomu, že jejich předkové pocházeli ze Slovenska. Soubor je v určitém smyslu specifický – je to jediný dlouhodobě (od začátku devadesátých let minulého století) fungující folklorní soubor z řad českých a slovenských poválečných přesídlenců z Rumunska v českých zemích. Členové souboru prezentují písně a scénky téměř výlučně ze skejušského prostředí a jako původně „skejušské“ je starší členové tak vnímají. Jak však autoři uvádějí, poznatky historicko-srovnávacího studia dokazují „příbuznost větší části repertoáru souboru s obecnými znaky evropského folkloru s bližším vztahem ke kultuře slovenské a ukrajinské“. Navíc se ani po vystěhování předků skejušských obyvatel na Dolní zem zcela nepřerušil kontakt s příbuznými na východním Slovensku (v obcích Kamienka a Jarabina v nynějším okrese Stará Lubovňa, Prešovský kraj), neboť snaha po endogamním výběru manželského partnera vedla některé mladé muže k tomu, že si přiváželi do Skejuše manželky ze Slovenska. Ty byly zdrojem východoslovenského písňového repertoáru v skejušském prostředí.

Skejušané jsou dnes v Chomutově zcela integrovaní a do povědomí obyvatel Chomutova se dostali především prostřednictvím souboru Skejušan, který zde často veřejně vystupuje. Jako dobře fungující folklorní soubor je zván na různé akce včetně folklorních festivalů nejen v rámci Čech, ale i do zahraničí.

Snahou autorů je nejen odborně a přehledně textově zpracovat téma Skejušanů, Skejuše a souboru Skejušan, ale přiblížit je čtenáři také bo-

hatou barevnou a černobílou fotodokumentací, mapami atd. V přílohách je podána podstatná část písňového a scénického repertoáru souboru, která je důležitým zdrojem pro folkloristická bádání. Práce je přínosná i v oblasti studia etnické problematiky, změn, ke kterým v průběhu času dochází v případě konkrétní skupiny obyvatelstva, zejména z hlediska etnické identifikace. Předkládaná publikace představuje hodnotný počin, navíc v čase, kdy soubor prochází transformací jak personální, tak i z hlediska výběru repertoáru. Doufáme, že čtivě a v širších souvislostech pojatá publikace zaujme nejen odborníky, ale i čtenáře z řad širší veřejnosti.

PhDr. Naďa Valášková, CSc.
Etnologický ústav AV ČR, vv.i.

I. Problematika etnicity a pojetí rusínského etnika

1. Teoretická východiska

Problematika odborného zájmu o rusínské etnikum je spojena hned s řadou úskalí. Prvním závažným problémem je přesnější vymezení samotného pojmu Rusín. Kdo se za Rusína považuje a proč? Existují objektivní hlediska, na jejichž základě můžeme tento termín užívat na stejné úrovni jako názvy jiných národů a etnických skupin? Nejedná se nakonec jen o jistou podskupinu národa jiného? A jak vlastně vypadá etnická a kulturní sebereflexe jedinců, kteří se za Rusíny označují?

Jak je patrné, zásadních otázek spojených s Rusíny je hned několik. Tato publikace se snaží přispět do debaty o Rusínech dalšími fakty, a to na odborné úrovni. Z tohoto důvodu má kniha poměrně netypicky složený obsah. V prvním bloku textů se snažíme specifikovat Rusíny, rusínství a rusínský jazyk v obecnější poloze, ale jsme si zároveň vědomi toho, že není v našich silách debatu nějak výrazněji zakončit, otázek je příliš. V druhém oddíle se naše pozornost zacílila na vybranou skupinu tzv. skejušských Rusínů, na jejich historický původ, život v Banátu a přestěhování se většiny z nich do českých zemí. Po obecné první části se tedy naopak jedná o relativně úzký, ale hlubší výzkum vybrané skupiny Rusínů. Třetí oddíl se zaměřuje na konkrétní ukázkou, jakým způsobem je v současném globalizovaném světě možné zachovávat a dále rozvíjet vlastní etnicitu pomocí kulturního života.

Podobně složitá problematika vyvstává i s vývojem pojetí a vůbec obsahem pojmu národ. I dnes pokračují zdánlivě „nekonečné“ spory mezi sociology, etnology, antropology, demografy a historiky o přesnější definici tohoto termínu. Abychom si lépe demonstrovali aspekty těchto sporů, podíváme se, jak národ popisují některé současné odborné texty. Všeobecná desetidílná encyklopedie *Universum*, jejíž autoři se snažili

nějak srozumitelně a trochu zjednodušeně tento pojem postihnout, definuje národ takto: „Národ (lat. natio – plémě, lid) historická pospolitost lidí, vytvořená působením různých národotvorných faktorů (jazykových, geografických, ekonomických, politických). Obvykle záleží na národním vědomí, vycházejícím z etnických vztahů. Příslušnost k národu se ve středověku určovala místem narození, v novověku obvykle jazykem.“¹

Montserrat Guibernau² považuje za národ „skupinu lidí vědomých si formování společenství, sdílejících společnou kulturu, příslušejících k jasně vymezenému území, mající společnou jak minulost, tak vizi budoucnosti a nárokuje právo samosprávy“.

James G. Kellas³ uvádí, že „národ je skupina lidí, kteří sami sebe vnímají jako společenství spojené historickými a kulturními vazbami a společným původem“.

Benedict Anderson⁴ zase popisuje národ jako „politické společenství existující v představách lidí, a to jak ve smyslu jeho ohraničenosti, tak suverenity“.

Leoš Šatava⁵ spolu se Zygmuntem Baumanem konstatuje: „Národ není realita, tak jako stát. Národ je od začátku až do konce imaginární komunitou; jakožto entita existuje jen potud, pokud se jeho příslušníci duševně a citově identifikují s kolektivem, s většinou jehož členů ani nikdy nepřijdou do fyzické blízkosti. Národ se stává duchovní realitou a jako takový je imaginární.“ A tak bychom mohli pokračovat.

Zkušenosti s vymezením pojmu národ jsou značně rozdílné, vždy vycházejí ze subjektivního pohledu, tedy jsou definované přímo vlastními příslušníky národa. Pro celkové vymezení je ale nutné počítat i s objektivizujícím pohledem, který charakterizují některé faktory, jež můžeme označit jako vnější.⁶

S pojmem národ úzce souvisejí jiné dva pojmy, s nimiž se setkáváme například i v teorii multikulturní výchovy – jsou to pojmy národnost

1 Encyklopedie *Universum* vycházela v letech 1999–2001 v deseti svazcích v nakl. Odeon, sv. 6, s. 319.

2 Následující tři citace jsou přeloženy z angličtiny. Guibernau, Montserrat. *Nations Without States: Political Communities in a Global Age*. Cambridge: Polity Press 1999.

3 Kellas, James G. *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. New York: St. Martin's Press 1991.

4 Anderson, Benedict. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso 1991.

5 Šatava, Leoš. Etnické menšiny: snahy o zachování identity a jazyka. In: Hlavničková, Zora a Maslowski, Nicolas (edd.). *Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě*. Praha: CES 2005.

6 Lněnička, Libor. *Národní identita a nacionalismus*. Dostupné: <http://is.muni.cz/do/rect/el/estud/pedf/js11/geo/web/pages/narodni-identita-nacionalismus.html>. (cit.18-1-2014).

a národnostní menšina. Národnost lze charakterizovat podle Stanislava Broučka jako: „1. vyjádření vztahu (příbuznosti) jedince k etnicitě, národu, státu... Po válce nebyla národnost už tak těsně spojena s jazykem. Byla definována jako příslušnost k národu jako reálnému společenství, v němž sčítaná osoba funguje v kulturních a také pracovních vazbách a k tomuto společenství se hlásí, identifikuje se s ním.“⁷ Definice národnostní menšiny opět není jednotná. V Evropské unii je k vymezení tohoto pojmu jednotlivým členským státům ponechán volný prostor. Za všeobecnou definici je považováno vymezení národnostní menšiny společenstvím OSN. Ovšem na upřesnění tohoto pojmu lze nahlížet nejen z hlediska legislativního, ale také z hlediska kulturních souvislostí. V této publikaci se zabýváme Rusíny, kteří v České republice mají status národnostní menšiny. V některých, zvláště starších publikacích se k Rusínům používá definice pronárod a protonárod. Současná věda se k tomuto termínu staví jako k překonanému a kloní se spíše k užívání termínu etnická skupina.

Abychom se problematikou etnických menšin mohli zabývat hlouběji, je potřeba si nejprve další základní terminologii upřesnit. Mezi nejdůležitější pojmy, jimiž se zde zabýváme, patří etnicita, etnická identita, sebeurčení,⁸ multikulturalita. V odborné literatuře nacházíme velké množství nejrůznějších pojetí a výkladů těchto jevů.

Společenské vědy věnují menšinové či národnostní problematice značnou pozornost, avšak pokusy opravdu přesně definovat menšinu spíše selhávají. V odborné literatuře se tedy setkáváme s různým vymezením tohoto pojmu, proto lze konstatovat, že opravdu jednotná definice národnostní menšiny v podstatě neexistuje. Jedním z důvodů je skutečnost, že národnostní menšiny jako společenský jev vznikají za zvláštních okolností, často v důsledku přelomových společensko-politických událostí. Na území České republiky vznikly národnostní menšiny v důsledku migrací nebo politických událostí, konkrétně kvůli rozpadu rakousko-uherské monarchie a vzniku nástupnických států, k nimž patřila i bývalá Československá republika, ale nověji také v důsledku zániku československé federace. Do roku 2001 nebyla v žádné právní normě (vnitrostátní ani mezinárodní) platné v České republice uvedena definice národnostní menšiny, ačkoli součástí právního řádu jsou normy přiznávající národnostním menšinám určitá práva (např. *Listina základních práv a svobod*). Teprve zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národ-

7 *Malý etnologický slovník*. Strážnice: NÚLK 2011, s. 72–73.

8 Gabal, Ivan a kolektiv. *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*. Praha: G plus G 1999, s. 27–28.

nostních menšin a o změně některých zákonů, který schválila Poslanecká sněmovna ČR 10. července 2001 a který nabyl účinnosti dnem vyhlášení 2. srpna 2001, vymezuje pojem národnostní menšina v paragrafu 2 takto:

„1. Národnostní menšina je společenství občanů České republiky žijících na území současné České republiky, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

2. Příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který se hlásí k jiné než české národnosti a projevuje přání být považován za příslušníka národnostní menšiny spolu s dalšími, kteří se hlásí ke stejné národnosti.“⁹

Oficiálně jsou tedy státem uznané národnostní menšiny tvořeny výhradně z občanů ČR a mají zákonem daná práva, ostatní jsou vnímáni jako cizinci, byť žijí v ČR dlouhodobě. Zákonem ustanovená práva národnostních menšin nemohou využívat – například Ukrajinec s českým občanstvím je tak v jiné situaci než Ukrajinec žijící u nás bez občanství, například s trvalým pobytem, druhý z nich je v ČR cizincem.

Menšinový problém, otázku legálně usazených cizinců v té které zemi apod. nacházíme v podstatě po celém světě, avšak rozdíly v postoji majoritní společnosti k menšinám se v jednotlivých zemích výrazně liší. Jedním z klíčových menšinových problémů je vliv mezinárodní politiky a různé zájmy především sousedních států, které mohou z drobného problému vytvořit konflikt nebo v extrémním případě až ohnisko války (například události v Československu v roce 1938). Druhým významným aspektem je, zda se u dané skupiny jedná o tradičně a dlouhodobě žijící obyvatele státu, nebo novodobé přistěhovalce, ti se pak rozlišují podle toho, zda mají, či nemají občanství.¹⁰

Míšení a setkávání odlišných lidí, kteří pocházejí z nejrozmanitějších kultur a národů, je v dnešním světě naprosto přirozený jev. Dělo se tak již před stovkami let a migrace lidstva v některých případech, obzvláště ve vzdálenější minulosti, byla naprosto nezbytná k samotnému přežití (těmito migracemi a jejich mechanismy se zabývá například kulturní ekologie). V dnešním globalizovaném světě funguje ve velké

9 Šišková, Tatjana. *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál 2001, s. 32.

10 Petráš, René. *Cizinci ve vlastní zemi*. Praha: Auditorium 2012, s. 18.

části světa relativní volnost a svoboda, proto se migrace a setkávání různých kultur a problémy, které z toho plynou, stávají celospolečenským tématem. V této souvislosti by bylo dobré ujasnit si i pojem etnicita, který však pro svůj obšírný význam není jednotně definován. Nejednoznačnost obsahu pojmu vyplývá ze složitosti a proměnlivosti kultur a sociální reality. Například *Malý etnologický slovník* etnicitu pojímá jako: „a) soubor charakteristik vyjadřujících příslušnost jedince k etniku nebo etnické skupině; b) vědomí nebo pocit sounáležitosti s etnicky definovanou kolektivitou“.¹¹ Tentýž zdroj uvádí různé názory etnologů na tento pojem. Avšak pro pochopení tématu, kterému se věnuje tato práce, se nejvíce hodí definice etnicity jako „dimenze sociální identity, postoje individua, jeho identifikace s určitou skupinou, který vychází z víry ve společného předka a z pocitu vzájemné solidarity, nebo je založen na přesvědčení o sdílení skutečných nebo fiktivních, mystických kulturně definovaných znaků; odráží snahu jedince situovat sebe sama do určitého sociálního a kulturního prostředí“.¹² V poslední době se termíny etnická menšina a národnostní menšina používají paralelně, ale nejsou zcela totožné.

Obyvatelé českých zemí nebyli v době po druhé světové válce až do roku 1989 příliš zvyklí na interakci s odlišnými etniky (s výjimkou Romů a od sedmdesátých let Vietnamců). Česká společnost byla spíše uzavřenou zemí, která se v posledních padesáti letech problémem multikulturality a jakéhokoliv multietnického soužití nijak zvlášť nezabývala. Až po otevření hranic došlo k náhlému nárůstu počtu nových etnických skupin, který v menším měřítku pokračuje dodnes.

Největším současným problémem české majoritní společnosti s menšinovými etniky je především nedostatečná komunikace, vzájemná nedorozumění a nepochopení, která mohou způsobovat i občasně konflikty. Obecně řečeno „multikulturalismus je právě takový ideový a politický směr, jehož východiskem a snahou je soužití jedinců, ale i skupin z nejrozličnějších kultur v jednom demokratickém státě, aniž by docházelo ke konfliktům. Tento směr dokonce tuto koexistenci považuje za vhodnou pro obě dvě skupiny, díky jejich vzájemnému působení a kulturnímu obohacování“.¹³

Český národ se společně s ostatními národy evropského původu vyznačuje prioritním faktorem psychologické sounáležitosti dané obvykle společným jazykem a kulturou, společným historickým vývojem

11 *Malý etnologický slovník*. Strážnice: NÚLK 2011, s. 18–20.

12 Tamtéž, s. 187.

13 Tamtéž, s. 68–69.

v určitém časovém období ve státním útvaru, i vztahem k národním symbolům. Zjednodušeně řečeno, evropské národy krystalizovaly z jazykově příbuzných i nepříbuzných kmenů po staletí. Aktivnější a schopnější asimilovaly ty méně úspěšné, zakládaly se a udržovaly státy a říše, které se následně rozpadaly, a vznikaly nové. Na sklonku 18. století pak především na základě hlavních myšlenek Velké francouzské revoluce nastupuje stádium nového pojetí vlastní identity a odlišnosti od sousedů. V 19. století postupně vzrůstá pojetí jazyka jako hlavního rozlišovacího znaku etnika a až kolem poloviny 19. století tento přístup ve většině Evropy zcela převládl. Některé národy měly za sebou staletou historii státnosti (Francouzi, Angličané, Dánové a jiní), jiné existovaly v rámci mnoha menších jednotek (republik, knížectví, království – Němci, Italové), další moderní národy se začaly teprve procesem, který obvykle označujeme jako národní hnutí (obrození), formovat (Bělorusové, Slováci a jiní).

Druhou skupinu tvoří národy, kterým se nepodařilo vytvořit vlastní stát, případně jej neuhájily. Jsou to četné národy se silným vědomím národní identity (například Baskové, Skotové, Katalánci, Lužičtí Srbové a jiní).

Poslední skupinu evropských národů tvoří ty, které mají vlastní stát, ale za jeho hranicemi zůstává značná část jeho příslušníků (dnes například Srbové, Maďari). Druhá světová válka tak trochu paradoxně zredukovala počet potenciálních etnických třenic – rozdělením Polska v roce 1939 připadly převážně ukrajinské, běloruské a litevské oblasti SSSR, po jeho rozpadu v roce 1991 se staly součástmi nově vytvořených (či obnovených) států; poválečný odsun Němců z Československa, Polska a dalších zemí patrně utlumil i možné nové spory s německými menšinami a podobně.¹⁴

*

Při vytváření této publikace jsme vycházeli především z odborné literatury, z výsledků terénních výzkumů v Rumunsku a na Ukrajině včetně analýz provedených řízených i neřízených interview, rozborů písňového repertoáru a scénických projevů, zúčastněných pozorování a v neposlední řadě z komparace našeho folkloru s folklorem a obdobnou tvorbou sousedních národů.

Při objasnění výkladu některých pojmů souvisejících s etnickou problematikou jsme využívali především informace z těchto zdrojů: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938* (Andrej Tóth, Lukáš Novot-

14 Baar, Vladimír. *Národy na prahu 21. století*. Šenov u Ostravy: Tilia 2002. Parafráze s. 58–61.

ný, Michal Stehlík, 2012); *Etnické menšiny ve střední Evropě* (Ivan Gabal a kolektiv, 1999); *Menšiny a migranti v České republice* (2001) a *Výchova k toleranci a proti rasismu* (obě Tatjana Šišková, 1998); *Kdo jsem a kam patřím* (edd. Dana Bittnerová, Mirjam Moravcová, 2005); *Národy na prahu 21. století* (Vladimír Baar, 2002); *Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě*. (edd. Zora Hlavníčková a Nikolas Maslowski, 2005); *Národy nejsou dílem náhody* (Miroslav Hroch, 2009).¹⁵ Další termíny, které se v práci objevují (zvyky, tradice, folklor), jsme aplikovali v souladu se současnými vědeckými teoriemi, jež jsou dostupné v první řadě v publikacích: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska I, II, III* (Praha 2007); *Velký sociologický slovník* (Praha 1996); *Slovník české hudební kultury* (Praha 1997); *Slovník literární teorie* (Praha 1984).

V pasážích věnovaných konkrétněji rusínské problematice pak používáme tyto zdroje: *Podkarpatská Rus* 2/2010, 1/2012, 4/2012 – časopis a zprávy o činnosti Společnosti přátel Podkarpatské Rusi; Petr Švorc: *Žakletá země – Podkarpatská Rus* (Praha 2007), Ivan Pop: *Podkarpatská Rus, Dějiny Podkarpatské Rusi v datech* (Praha 2005), Petr Štěpánek: *Podkarpatská Rus vás zve*, Jaromír Hořec: *Podkarpatsko včera a dnes a Podkarpatská Rus – země neznámá* (Praha 2004), Mikuláš Mušinka, Alexandr Mušinka: *Národnostná menšina pred zánikom?* (Prešov 2011) a řadu článků a doplňkové literatury (uvedeno v seznamu literatury).

Pro lepší pochopení historického vývoje skejušských Rusínů posloužily články Nadi Valáškové z Etnologického ústavu AV ČR: *K problematice příbuzenských skupin slovenských přesídlenců v Čechách po roce 1945* (Praha 1987), *Ukrajinská etnická skupina z Rumunska v Tachovském okrese* (Praha 1987). Využili jsme též informace z publikace *Žemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce* (Lubomír Slezák, Brno 1978).

Je velice málo zdrojů, které by se věnovaly výhradně problematice stěhování skejušských Rusínů. Několik záznamů k této problematice nacházíme v knihách Mikuláše Derevjaníka a Žanety Štefaníkové *Žarabina Orjabyna* (Kežmarok 2007) a Josefa Karaše *Kamienka* (Prešov 1982). Dalším zdrojem, kde nacházíme zmínku o skejušských Rusínech, je monografie *Materiály z výskumu folklóru presídlencov z Rumunska v Čechách a na Morave* (Prešov – Kurov 1975) Mikuláše Mušinky.

*

15 Úplný přehled použitých zdrojů a literatury viz oddíl Literatura a prameny.

Ve třetí části knihy, tedy ve vlastní případové studii, v níž se věnujeme samotnému folkloru, analyzujeme především folklorní repertoár souboru Skejušan osobně zaznamenaný či fixovaný samotnými Skejušany. Velmi často za jeden z důležitých znaků národa bývá považována kultura, tedy pro nás ve smyslu sdílená kultura. Kulturní dědictví i kultura stávající nepředává pouze vědomosti, ale také normy, pravidla chování a hodnoty včetně jejich kontextu, interpretací a proměn v čase.¹⁶ Charakteristickým znakem kultury je především to, že je naučená – je výsledkem lidské činnosti a může se realizovat jen v kolektivu. Předává se obvykle z generace na generaci a je zároveň schopna přizpůsobovat se změnám. Můžeme v tomto smyslu přímo hovořit o kulturní ekologii. Jednou ze základních funkcí kultury je také to, že slouží k socializaci jedince. V obecně sociologickém pojetí „je to složitý celek, který zahrnuje vědění, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti“.¹⁷ Za další příznaky národa můžeme považovat společné národní zvyky (tj. souhrn lidových zvyků)¹⁸ a tradice,¹⁹ které jsou nedílnou součástí kulturního dědictví každého národa. Tradice jsou důležitým prvkem společenského a kulturního života, jsou mostem mezi přítomností a minulostí, pomáhají formovat a upevňovat mezilidské vztahy. V posledních desetiletích pozorujeme vytrácení a mizení klasických lidových tradic. Především tento fakt se stal jedním z důvodů, které nás motivovaly k pokusu o zachycení a zpřístupnění rusínského skejušského folkloru. Tuto práci chápeme jako jednu z vůbec posledních možností, jak tuto důležitou součást etnické identity Rusínů nějak fixovat a uchovat pro příští pokolení.

Folklor a jeho odkaz je tradiční součástí kultury dané společnosti. Tento termín označuje projevy tradiční lidové kultury, které v užším pojetí nejsou materiální povahy, tedy lidové obyčeje, slovesnost, hudbu a tanec. Publikace *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* vymezuje folklor jako „osobité, formálně a obsahově vyhraněné

16 Blíže viz např.: Kraus, Blahoslav, Poláčeková, Věra a kol. *Člověk – Prostředí – Výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido 2001.

17 Linhart, Jiří a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum 1996, s. 548.

18 „Zvyky jako charakteristiky skupiny, lokální komunity, společnosti bývají v českém jazyce nazývány obyčeji, ale též zvyklostmi a mravy, i když nejde o přesná synonyma.“ Viz poznámku č. 16, s. 452.

19 „Tradice – jeden ze způsobů orientace kolektivního jednání: zpřítomňuje hodnoty, které jsou v dané kultuře či subkultuře považovány za zvlášť významné, a které se proto často mění v normální vzorce chování, ve zvyky, obyčeje, mravy.“ In: Linhart, Jiří a kol.: *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum 1996, s. 326.

projevy hudební, slovesné, taneční a dramatické kultury, závislé na tradování a těsném spojení se způsobem života, zvyklostmi a myšlením venkovského zemědělského obyvatelstva i městského lidu“.²⁰

V lidovém společenství plnil folklor řadu funkcí a stal se jeho integrální součástí. Rozdílnost venkovského a městského prostředí způsobila odlišnost mezi folklorem městským a vesnickým, avšak nezabránila jejich vzájemnému ovlivňování, prolínání a splývání. Přesto si folklor uchoval jistou samostatnost, celistvost a stylovou svébytnost, často stavěnou do protikladu k profesionální umělecké kultuře. Pojem slova folklor se skládá ze slov folk (lid) a lore (znalost, vědomost) – původně jím byla označována širší oblast tzv. starožitností, například mravy, obyčeje, obřady, pověry, balady a přísloví dávných dob.²¹

Například podle Milana Leščáka, jenž se dlouhodobě věnuje teorii a dějinám folkloristiky a též studiu současných projevů ve folkloru, pak „folklor je součástí širšího systému kultury, kterou označujeme například jako lidová kultura či tradiční lidová kultura. Je to část kultury, kterou tvořily lidové vrstvy a která je silně vázána na tradici“.²²

Slovník české hudební kultury definuje folklor jako „určitou specifikovanou oblast lidové kultury, která zahrnuje lidovou prózu, přísloví, pranostiky a hádanky, lidové divadlo, lidové hry, dětský folklor, lidovou píseň, zlidovělou píseň, lidovou hudbu a lidový tanec“.²³

Pro naše potřeby je tato charakteristika folkloru dostatečná. K základním příznakům folkloru patří též synkretičnost – v tomto případě spojení písně s tancem, instrumentální hudbou, obchůzkou, obřadem, oděvem, svázání s emotivním nábojem, gestem, mimikou a dramatickým projevem interpreta.

Co se týče skejušského folkloru obecně, zde byly k dispozici práce již citovaného Mikuláše Mušinky, který se jako první věnoval této problematice a v roce 1974 publikoval *Materiály z výskumu folklóru presidlencov z Rumunška v Čechách a na Moravě*.²⁴ Tyto *Materiály* posloužily jako jeden ze základních zdrojů při vytváření této práce. I když Mušinka ve svých *Materiálech* zapsal a uspořádal rusínský folklor, dále ho, jak sám uvádí,

20 Heslo *folklor* Lubomíra Tyllnera, in: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (edd.). *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska II*. Praha: Mladá fronta 2007, s. 219–220.

21 Tamtéž.

22 Leščák, Milan, Sirovátka, Oldřich. *Folklor a folkloristika (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Sme-na 1982.

23 *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon 1997, s. 223.

24 Mušinka, Mikuláš. *Materiály z výskumu folklóru presidlencov z Rumunška v Čechách a na Moravě*. Prešov – Kurov 1975.

nezkoumal.²⁵ V této práci se soustředujeme výhradně na repertoár, který aktivně používá a předvádí soubor *Skejušan*, byť řada prvků byla zaznamenána v několika variantách. Tato kniha je první, která se pokusí též o analýzu repertoáru souboru a jeho uspořádání.

Na základě speciálního dotazníku²⁶ jsme zkoumali vztahy rusínské a majoritní společnosti, motivaci členů souboru při jejich aktivitách, dodržování rusínských zvyků a tradic v běžném životě, předávání vztahu k folkloru dalším generacím. Pro pochopení kontextu funkce a existence souboru a jejich repertoáru jsme použili srovnávací metodu a pracovali i s folklorem okolních národů (Ukrajinců, Poláků, Slováků a dalších). Vycházeli jsme z odborné literatury daného zaměření, například: *Vyprávění a písně Rusínů z východního Slovenska* (Ružena Šišková, Mikuláš Mušinka, Jozef Hrušovský, Praha 2009); *Hlasy predkov* (Mikuláš Mušinka, Prešov 2002); *Lemkivščyna. Žemlja – ljudy – istorija – kultura*. (Bohdan Strumiňskyj, New York – Paris – Sydney – Toronto 1988); *Rodina našich předků* (Jan Horský, Markéta Seligová, Praha 1997); *Kalendářní obyčeje z jihočeského Soběnova* (František Vančík, Praha 1969) a také dalších zdrojů, jež uvádíme v seznamu použité literatury. Náš přehled není samozřejmě vyčerpávající, řadu informací jsme získali i v rámci neformálních konzultací se specialisty na etnické procesy či na problematiku současných prezentací tradičního folkloru. Navíc se jedná o problematiku živou, která se vyvíjí, proto je možné, že náhled na folklor a jeho reflexi v současné kultuře bude v mnoha směrech upraven či pozměněn.

2. Etnické vymezení Rusínů

Jak jsme již uvedli, je vzhledem ke složitosti tématu a celé řady možných interpretací některých pojmů nezbytné ujasnit si základní terminologii, s níž se bude v této publikaci operovat. Mezi klíčové pojmy patří především etnická identita, národ, kultura, tradice, folklor.

Téma etnické identity patří v současných společenských vědách stále mezi nejvýznamnější výzkumné úkoly. Odborníci, kteří se jím zabývají, již dlouhou dobu diskutují jak o teoretickém obsahu konceptu „etnické (dříve též národní) identity“, tak o možnostech jejího eventuálního em-

25 Monografie Mikuláše Mušinky čítá pohřební zařikávání, dětské hry a říkanky, hádanky, historické pověsti, anekdoty, legendy, asi 43 balad, 11 vystěhovaleckých a vlasteneckých písní, 109 lyrických, 42 rekrutských a vojenských, 17 žertovných a pijáckých písní.

26 Dotazník je dostupný jako součást rigorózní práce Iriny Malinové v knihovně Filozofické fakulty UK.

pirického měření. „Co se týče teoretického vymezení, národní identita je jednou z kolektivních sociálních identit. Lze ji definovat jako pozitivní vztah k národu“.²⁷ Ač to není zcela vyčerpávající popis, leccos naznačuje.

Etnická identita je integrální a do značné míry konstitutivní součástí osobní identity²⁸ každého jedince. Vnímání samotné etnicity, kolem které se etnická identita formuje, je v souladu se současnými vědeckými názory především kulturní vlastností.²⁹ Nelze tedy etnicitu pojímat jako něco daného, zděděného či přiděleného. Etnicita každého jedince vychází z něj samého, jedná se o souhrn jeho osobních postojů i zkušeností.³⁰ Ovlivňuje ji samozřejmě rodina (především nukleární), obec i širší společnost, ve které jedinec žije. Obvykle člověk svou etnickou identitu v průběhu života nemění, ale v extrémních případech k takovéto změně může dojít (například znovuobjevená židovská etnická identita u řady obyvatel střední Evropy během holocaustu apod.). Obecná kultura, v níž člověk vyrůstá, jazyk, kterým se učí pojmenovávat sebe i předměty a osoby kolem, tradiční sociální vazby, to vše člověka formuje a zapisuje se hluboko do jeho osobnosti, již spoluvytváří. Vědomí příslušnosti k nějaké etnické skupině (dříve se označovala též jako národní pospolitost) patří pak po rodině obvykle k nejbezprostřednější části společenské identity. Jedná se nicméně o velmi složitou problematiku, která se komplikuje například u jedinců smíšeného původu (pocit dvoudomosti), u lidí, kteří mají silnější pocit místní než etnické příslušnosti (pojem „naši“ ve smyslu územním bez ohledu na jazyk, historii apod.), u jedinců, kteří se hlásí k etnické skupině, která byla vytvořena uměle „shora“ a jejíž všeobecné uznání není jednoznačné (například řada národů bývalého SSSR vytvořených v rámci stalinské národnostní politiky) apod. Cílem této práce ale není řešit pojetí etnické identity v nějakém širším teoretickém diskurzu, nýbrž spíše postihnout platformu, kde se vede diskuse o rusínských etnických identitě. Právě v souvislosti s Rusíny (*Karpatorosy*)³¹ historická zkušenost ukazuje,

27 Vlachová, Klára, Řeháková, Blanka. *Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2004, s. 489.

28 „*Identita* (z lat. *identicus* – totožný, stejný) – obecně jednota vnitřního psychického života a jednání, která bývá též nazývána autentickým bytím.“ In: Linhart, Jiří a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum 1996, s. 414.

29 *Malý etnologický slovník*. Strážnice: NÚLK 2011, s. 18–20.

30 Souhrnně viz např. heslo Ivana Dubovického *etnické vědomí*, in: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (edd.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska II*. Praha: Mladá fronta 2007, s. 189–190.

31 *Malorosové* – Rusíni Karpatského arcálu; teoretická literatura je nejčastěji dělí na Lemky, Verchovince a Bojky, nepatří sem však jihoslovanskí, tzn. vojvodinskí Rusíni; Burkut, Ihor. *Rusynstvo: mynule i syčasnist'*. Černivci: Prut, 2009, s. 156–166.

že jakékoli pokusy vnutit lidem násilím jiné etnické (národní) vědomí oproti tomu, které si již sami zformovali, nutně vyvolávají otevřený či skrytý spor.³² K tomu se bezpochyby váže i otázka jazyka, který je těmto lidem nejbližší, neboť jím hovoří od narození, to znamená, že hovoří „po našemu“, a takto, jak sami uvádějí, se již odmalička modlí i k Bohu. V tomto případě nalezneme podobné paralely třeba u Lužických Srbů, bulharských Pomaků či muslimské entity Bosny a Hercegoviny – Bošnjaků.³³

Jak již bylo mnohokrát konstatováno historiky a pojednáno v odborné literatuře – pokud chceme správně porozumět přítomnosti, pak je také důležité pochopit nejprve minulost, jinak se propadneme do bludného kruhu neporozumění vztahů příčin a následků různých konfliktů a sporů. Proto považujeme za vhodné nyní udělat malý exkurs do historie menšinové politiky od dob „první (Československé) republiky“.

Po rozpadu Rakouska-Uherska se na území tehdejší nově vzniklé Československé republiky vyskytovaly tyto oficiálně uznané menšiny: Němci, Maďaři, Poláci, Židé, Chorvaté a Rusíni.³⁴ Vláda pro ně připravila takové podmínky vcelku demokratického rozvoje, jaké bohužel nedokázal zaručit svým menšinám v té době žádný sousední stát. Poskytla též nový domov Rusům, Bělorusům a Ukrajincům, kteří prchali před bolševickým terorem z nově se utvářejícího Sovětského svazu, Němcům, Židům a Rakušanům, kteří prchali ve 30. letech před hitlerovským nacismem.³⁵ Takové zacházení s menšinami vyplývalo z některých podepsaných smluv, a to zejména ze smlouvy o ochraně menšin (č. 121/1920 Sb.) mezi čelnými mocnostmi (USA, Velká Británie, Francie, Itálie a Japonsko) a Československem, podepsané v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919, která stvrzovala práva menšin. Mezi tato práva patřila zejména rovnost před zákonem a požívání stejných práv občanských a politických bez ohledu na rasu, jazyk nebo náboženství.

„První republika dokonce připouštěla i národnostně orientované politické strany – například po volbách v roce 1929 bylo v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění zastoupeno celkem 16 politických stran, z toho 5 německých a 2 maďarské; z celkového počtu 300 poslanců bylo 92 jiné národnosti než české.“³⁶

32 Lendělová, Věra. „Ptica možet naučitsja letat – ne čerepacha.“ In: *Jazyky v Evropě a Evropa v jazycích*. Usta ad Albim BOHEMICA, 2011, roč. XI, číslo 1, s. 182–183.

33 Dříve Muslimů.

34 Pojetí Romů (tehdy ještě Cikánů) bylo jiné než dnes, nebyli považováni za národnostní menšinu.

35 Občanství Československé republiky dostala jen menší část z nich.

36 Mikule, Vladimír. Národnostní menšiny v České republice pohledem českého práva. In: Gal, Ivan. *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace*. Praha: G plus G 1999, s. 54.

Z uvedeného lze usuzovat, že přístup Československé republiky byl k národnostním menšinám vcelku tolerantní a podporující, ale to neznamená, že neexistovaly problémy či spory mezi zástupci státu a národnostních menšin. Dlouhodobě neřešené požadavky českých a slovenských Němců a Maďarů nakonec vedly (za podpory vedení Německa a Maďarska) k nepřátelské a protičeskoslovenské kampani, která, jak známo, vyvrcholila v září 1938 podpisem Mnichovské dohody, na jejímž základě se většina německojazyčného území stala součástí nacistického Německa. Následně došlo k realizaci maďarských a polských požadavků na připojení území, obývaného především příslušnými menšinami. Oproti tomu zástupci Rusínů, jelikož Podkarpatská Rus byla v letech 1919–1939 součástí Československé republiky, jen požadovali původně slíbenou samosprávu a v republice chtěli určitě setrvat. Definitivní okupace zbytkového Československa (vznik Protektorátu Čechy a Morava, osamostatnění Slovenska a maďarská okupace bývalé Podkarpatské Rusi) a následná druhá světová válka pak „odstranila“ demokracii a práva jak českého národa, tak i menšin žijících na území Československa; o většinu skutečných práv ale přišli i sami Němci, neboť hitlerovské Německo bylo státem totalitním.

Po druhé světové válce, v letech 1945–1948, byl vztah státu k problematice národnostních menšin výrazně ovlivněn dřívějšími zkušenostmi a přirozeně i tím, že hitlerovské Německo a na jeho straně stojící Maďarsko prohrály válku. Jak uvádí Vladimír Mikule v knize *Etnické menšiny ve střední Evropě*, prezident Edvard Beneš už za války napsal, že „by ochrana takzvaných menšin v budoucnosti měla spočívat především na ochraně všech demokratických práv lidských. Nebude už možno v jednotlivých státech tvořit z menšin politické, mezinárodně skoro uznávané právní jednotky, jež se stávají pak automaticky ve svých státech nástroji států cizích, zárodkem separatismu a státního rozvratu“.³⁷ Československá republika deklarovala, že se i nadále bude snažit zachovávat demokratická práva stejná pro menšinovou i většinovou společnost, avšak realita již byla zcela jiná.

Poválečné Československo oficiálně deklarovalo kontinuitu s první republikou, společnost i atmosféra na území Československa však byla výrazně odlišná. Bezprostřední historická zkušenost způsobila značnou morální devastaci společnosti, vedle dozvuků nacistické ideologie intenzivně narůstal vliv ideologie komunistické, měnila se vnitropolitická struktura i zahraničněpolitická orientace, došlo ke spontánnímu, ale

37 Tamtéž, s. 56.